

Л.Є.Азарова (Винницький гос.технический университет, Украина)

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СКЛАДОВОЇ СТРУКТУРИ КОМПОЗИТІВ І ЮКСТАПОЗИТІВ

Одним із найважливіших джерел поповнення словникового складу сучасної української мови (поряд з іншими) залишається словотворення. В ньому відбувається реалізація тих потенційних можливостей, які закладені в цій підсистемі національної мови. Зібраний фактичний матеріал дає підставу стверджувати, що найбільш активним способом словотвору в українській мові є композиція (після суфіксації). Це не випадково: складні слова становлять найбільш економний засіб позначення різноманітних реалій і ^{і понять} матеріального й духовного життя українського народу. Вони є свідченням дії в мові закону економії лінгвальної енергії, що надзвичайно є важливим в наш час. Зростання продуктивності названого способу словотворення в останні два десятиліття характерне не лише для української, а й для інших мов світу. Так, наприклад, у болгарській мові 80-х років неолексеми-композиції становили 64.07 % від загальної кількості інновацій-дериватів [3]. За свідченням російської дослідниці В.І. Заботкіної, в англійській мові 60-70 років словоскладання поступалося перед афіксацією, однак уже в 80-ті роки воно перевершило афіксацію і становило 29.5 % від усього складу неологізмів [4]. Формування таких утворень як складні слова, що містять два, три й більше компонентів, припадає в основному на ХХ століття, коли бурхливо почали розвиватися наука й техніка, різко зросли обсяги інформації. Словотвірні явища з'являлись і з'являтимуться переважно у вигляді складних і складноскладених (юкстапозитів) двокомпонентних слів. *Композиції і неологізми*

Актуальним є питання про дослідження закономірностей побудови складних двокомпонентних слів, бо саме вони мають найбільшу питому вагу. Як відомо, для об'єктивного оцінювання закономірностей важливим є вибір способів і засобів досягнення з погляду поставленої мети. Слід зазначити, що незважаючи на поширене застосування у філології кількісних методів, особливо в останні десятиріччя, ці методи самі по собі не мають повної логічної завершеності [2]. Вони дають змогу констатувати лише деякі аспекти виявлених закономірностей як у мовознавстві взагалі, так і у словотворенні зокрема. Для пояснення причин наявності існуючих закономірностей, а також прогнозування тенденції їх подальшого

розвитку потрібна методологія дослідження, яка спирається не тільки на кількісні й структурні методи лінгвістики, а й запозичує досягнення інших наук. Одним з таких комплексних підходів може виступити методологія дослідження гармонії у лінгвістиці, у двокомпонентних композитах та юкстапозитах. Треба відзначити, що елементи цієї методології використовувались у роботах деяких лінгвістів при дослідженні поліпредикативних складносурядних речень [1] та фразових повторів у діалектній мові [5].

Оскільки об'єктом досліджень, що розглядаються, виступають двокомпонентні композити та юкстапозити, які містять дві складові частини, то оцінку гармонійності побудови таких номінацій можна звести до оцінки співвідношення між довжиною цілого слова й довжиною великого компонента. При цьому як одиницю виміру довжин компонентів і всього слова доцільно використовувати склад. Якщо довжини двох компонентів однакові (дихотомія), то за довжину великого компонента приймається кількість складів у будь-якому з компонентів. Центр поділу слова припадає на межу між складниками, у функції яких і виступають компоненти.

Чому ж мірою довжини цілого слова або його компонентів елементарними одиницями, з яких вони добираються, є саме склад? У зв'язку з цим варто звернутися ще до ранніх праць, зокрема, з квантитативної лінгвістики [2]. Першу спробу дослідити закономірності, яким підпорядковується розподіл слова за довжиною, яка вимірюється кількістю складів, було зроблено німецьким дослідником Фуксом [6].

Склад є об'єктом глибоких досліджень у фонетиці й фонології [7]. Він, насамперед, розглядається як явище фонетичне й фонологічне. З фонетичного погляду в основі складу лежать акустичні й фізіологічні ознаки. За акустичними ознаками склад визначається як певна послідовність звуків, з якою пов'язане відносне наростання й спадання інтенсивності звучання, або, інакше кажучи, склад - це відрізок потоку мовлення між двома відносно найнижчими щодо сили звучання його рівнями.

Складом з фізіологічного погляду прийнято вважати чергове відносне зростання м'язового напруження мовних органів, пов'язане із ступенем їх деформації. Інакше кажучи, склад - це відрізок мовного потоку, який відповідає дії м'язового напруження, обмеженого періодами найбільшого його послаблення. Адже звучання слова фізично виступає у вигляді хвиль, утворюваних повітряним оточенням

і сприйнятих органами слуху. Вони піддаються технічному дослідженню і кількісному виміру в одиницях - мілісекундах.

З фонологічного погляду склад визначається як закономірне повторення сполучуваності чи як комбінація різних фонем. Лінгвістичний склад виступає як певна абстракція – узагальнення типів комбінування фонем незалежно від їх конкретного вияву його в мовленні.

Функціональна сутність складу різноманітна. Фонетичний склад є формою організації звуків у слові, фонологічний склад – формою організації фонем. В українській мові склад, крім того, є матеріальною опорою для деяких просодичних явищ, не пов'язаних безпосередньо ні з кількістю фонем у складі, ні з порядком їх комбінування. Склад є також матеріальною основою для стилістично зумовлених інтонаційних засобів – художньої мелодії, ритміки і т.п., що виходить уже поза межі просодичних засобів мови. Отже, склад виконує дві основні функції – внутрішню і зовнішню. Якщо для реалізації внутрішніх функцій важливу роль відіграє питома вага приголосних, то для зовнішніх функцій основне значення мають в українській мові голосні, тобто складотворчі звуки; їх роль у цьому випадку провідна.

Як основний оцінювальний показник у кількісному аналізі побудови двокомпонентних композитів і юкстапозитів слід використовувати відношення П, що визначається виразом:

довжина двокомпонентного композита (юкстапозита)

$P =$

довжина великого компонента

У методологічному аспекті при вимірюванні довжини слова або довжин компонентів можна використовувати два підходи. Перший підхід, найбільш простий, полягає в тому, що одиницею вимірювання довжини виступає безпосередньо склад. При цьому довжина всього слова або компонента дорівнюватиме кількості складів у конкретному слові або компоненті. Цей підхід є зручним для аналізу номінативних одиниць, які писемно представлені в найрізноманітніших текстах: у статтях, монографіях, посібниках, підручниках, літературних творах, а також у словниках. У цьому випадку об'єкт дослідження фіксується в статичній формі, будь-які зміни його довжини чи довжини його компонентів принципово неможливі. Значення пропорції при цьому доцільно обчислювати за допомогою формули:

кількість складів у двокомпонентному слові

П - _____
кількість складів у великому компоненті

Для знаходження П достатньо підрахувати кількість складів у досліджуваній номінативній одиниці й визначити відповідне відношення. Ця процедура досить проста. Другий підхід полягає в тому, що одиницею вимірювання довжини композита (юкстапозита) чи довжини компонента виступає одиниця фізичної величини часу, наприклад, *мілісекунда (мс)*. У цьому випадку номінативна одиниця розглядається в динаміці як відрізок потоку мовлення, яка акустично характеризується певною тривалістю. Довжина (тривалість) звучання композита (юкстапозита) може не мати сталого значення. Така тривалість залежить від низки чинників [7], зокрема, від кількості приголосних у складах, їх характеру, від темпу мовлення, який може бути індивідуальним у різних осіб, від кількості й місця складів у слові, від інтонації мовлення тощо.

Вимірювання тривалостей звучання двокомпонентного композита або ж юкстапозита і компонентів, а також визначення центру поділу досліджуваної номінативної одиниці на компоненти здійснюється за допомогою спеціальної апаратури цифрової обробки аналогових сигналів на базі персонального комп'ютера. Така апаратура дозволяє досить точно (похибка не перевищує 1,0 %) дослідити форму звукового сигналу (інтонограму), який виникає під час вимовляння того чи іншого складного двокомпонентного слова, визначити центр поділу номінативної одиниці на компоненти, виміряти тривалість самого слова й компонентів, зафіксувати ці дані в пам'яті комп'ютера.

Якщо при першому підході - статистичному - (у статистиці) межа поділу композита (юкстапозита) на компоненти чітко визначена, то при другому (дослідження в динаміці), тобто при вимовлянні, визначення часової межі поділу між компонентами фактично збігається з межею складоподілу між цими ж компонентами (особливо для композитів), виступає складовою однієї з найважливіших проблем вивчення фонетичного складу. Ця проблема ще й досі не знайшла в науці задовільного розв'язання.

Методологічні аспекти кількісного аналізу пропорцій побудови композитів та юкстапозитів при вимірюванні довжин номінативних одиниць або їхніх компонентів кількістю складів у статистиці здійснюється таким чином: композит і юкстапозит розбивається на

Слід зазначити, що при вимірюванні пропорцій П в рамках другого підходу доцільно використовувати дробові показники, значення яких наведені в такій таблиці:

Р	П	П*
0	2,00	2,00
1	1,50; 1,67; 1,75; 1,60; 1,57; 1,625	1,62
2	1,33; 1,44	1,465
3	1,25; 1,40; 1,43	1,38
4	1,20; 1,38	1,32
5	1,17; 1,29	1,285

У цій систематизації П* відповідає значенням узагальненої “золотої” р – пропорції [8]. Крім того, треба також використовувати значення “золотих” S-пропорцій.

S	3	3	4
П	1,84	1,93	1,97

Відповідно до вказаного, пропорція будови, наприклад, слова 408 мс| 650 мс

автотранспорт складає: $П = [650 + 408 = 1058(мс)] : 650(мс) = 1,63$;
слова 371 мс| 981 мс

аеронавігація $П = [371 + 981 = 1352(мс)] : 981(мс) \approx 1,63$.

Вертикальна риска в наведених записах слів поділяє композит на компоненти. Зверху понад компонентами вказана тривалість звучання в мілісекундах. Порівнюючи наведені результати з даними таблиць, неважко переконатися, що такі номінативні одиниці треба віднести до сім'ї класичної “золотої” пропорції.

Композити:

387 мс 881мс

289мс 900мс

хлібо|закупівля

$П = [387 + 881 = 1268(мс)] : 881(мс) = 1,44$;

водо|сховище $П = [289 + 900 = 1189(мс)] : 900(мс) = 1,32$;

відносяться до сім'ї “золотої” 2-пропорції.

Варто зауважити й таке: пропорції побудови деяких слів у їх вимові й на письмі можуть відрізнятися, тобто можуть належати до різних “сімей”, в той же час у значній частині слів такі пропорції збігаються, тобто належать до однакових “сімей”.

Автором було досліджено 7032 композитів та юкстапозитів власне-українського та іншомовного походження, серед яких композити налічують 5988 одиниць, а юкстапозити – 1044 одиниць. Підсумки такі: найбільш питому вагу 2978 номінативних одиниць можна віднести до сім'ї “золотої” 1- пропорції; 1756 – до дихотомії;

989 – до “золотої” 2-пропорції; 150 – до “золотої” 3-пропорції; 125 – до “золотої” 4-пропорції. Серед юкстапозитів сім’я дихотомії складає 289 одиниць; “золотої” 1-пропорції – 504 одиниці; “золотої” 2-пропорції – 136 одиниць; “золотої” 3-пропорції – 58 одиниць; “золотої” 4-пропорції – 57 одиниць.

Фактично багатоскладовість у сучасних складних двокомпонентних словах, гармонійність пропорцій у будові їх є структурним складовим принципом. Пропорції побудови розглянутих композитів й юкстапозитів виражаються низкою конкретних чисел і підлягають законам гармонічного поділу – “золотого” перерізу, який є основою не тільки структурного аналізу, а й фонетичного.

Результати дослідження гармонійності будови композитів і юкстапозитів сприяють розв’язанню важливої прикладної науко-вотехнічної задачі – синтезу людського голосу для автоматизованого озвучування текстів. За допомогою комп’ютерних технологій можливе створення робота-диктора, робота-викладача, які будуть “ідеально” (з точки зору людини) вимовляти слова і цілі речення, зокрема, використовувати гармонійні конструкції композитів і юкстапозитів, чітко реалізовувати логічний наголос у реченнях, виділяти гармонійний центр і т. п.

1.Альникова В.Ю. Полипредикативные сложносочиненные предложения в современном русском языке.:Автореф. дис.канд. филол.наук. Харьков, 1988.

2.Арапов М.В. Квантитативная лингвистика. М., 1988.

3.Березовенко А.В. Лексичні інновації в сучасній болгарській мові. Автореф. дис. канд. філол. наук.Київ, 1993.

4.Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка. М., 1989.

5.Москальчук Г.Г. Фразовый повтор в диалектной речи. Автореф. дис. канд. филол.наук. М., 1990.

6.Фукс В. Математическая теория словообразования // Теория передачи сообщений.М., 1957.

7.Сучасна українська літературна мова. Київ, 1969.

8.Стахов А.П. Коды золотой пропорции. М.,1984.

9.Васютинский Н.А. Золотая пропорция. М., 1990.